

ORVOSTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Dr. Berta Gyula
Apponyi Magánklinika, Kaposvár

NÉPI ORVOSLÁS (3. RÉSZ)

A LEVEGŐ ÉS A SZÉL OKOZTA BETEGSÉGEK

Az előző részben már említés történt arról, hogy a betegségeknek a levegőtől, nevezetesen a széltől való eredeztetése évezredekken keresztül nemcsak időben, hanem jelentőségében is megelőzte a középkorban előtérbe kerülő humorális patológiát, a nedvtant. Az ősi pneumatán évszázadokon keresztül feltűnő helyet foglalt el a magyar népi orvoslás tudat- és eszköztárában is. Ez abban is megnyilvánul, hogy a népi betegség-elképzelések és gyógyítások tekintélyes része *szélre, áramló levegőre hangolt*. „Mi nyom éjjel, és mi fojtogat, és mi veszi el a lélegzetet, mi az, ami meglovagol?” Az ősképzet szerint ez a szél-betegségdémon.

A SZÉL ÁLTAL VALÓ GYÓGYÍTÁSOK

A népi gyógyítási eljárásokban közvetlenül vagy rejtetten a szél által való gyógyítások széles skáláját találhatjuk. A gyógyítás helyszínéül szolgáló, *széljárta helyek* (kemence, szabad kémény, küszöb, háztető, keresztút, dombtető, erdő) nagy szerepet játszanak a népi gyógyításban. „Kolera esetén a kemence szájánál kell a betegre ráolvasni, mikor a füst mén kifelé a

Szél-betegségdémon

Démon ábrázolások

kéményön. A füst kiviszi a betegséget. De egyfolytában kilencször köll mondani (a ráolvasó rigmust). Mikor vége van, a beteg akkor önni kér.”

A hasmenés egyik gyógyító módszere: kormot kaparnak le a szelelő kéményből, összetört fokhagymával keverik, ecetet öntenek rá. Ha hasmenéses beteg végzi ezt a műveletet, elmúlik a baja.

„A kezem alatt már három nyavalyajárós fölépült. Az égi tüzes szentükhöz köll könyörögni. Közben szárított levendulát, zsályát, mályvát köll szalmacsóvába csavarni, ezt egy éjjeliedénybe, a kűszö-

bön meggyújtani. Ha kifelé viszi a szél: biztos a gyógyulás; ha befelé: nincs segítség, vége.”

A hideglelés beteg ingét kitétték a határban álló csipkebokorra, hogy a szél elfújja a betegséget. De más betegségek esetén is szokás volt a beteg ruhadarabjainak fákra, bokrokra akasztása is ugyanebből a célból. Az ilyen *szélnek átadás*nak a színhelye lehet keresztút, határmezsgye vagy a beteg házának teteje.

Rálehelés

Nem tudhatni, mennyi inspiráló szerepe van a ráleheléssel, ráfúvással való gyógyításban a Bibliának, hiszen Jézus is többször úgy végezte a csodás gyógyításait, hogy rálehelte vagy ráfújta a betegre. Valószínűbb, hogy a Biblia korát jóval megelőző idők, minden népnél fellelhető gyógyító eljárásait alkalmazta, jóllehet gyógyításainak jelentős spirituális többlet tartalma volt.

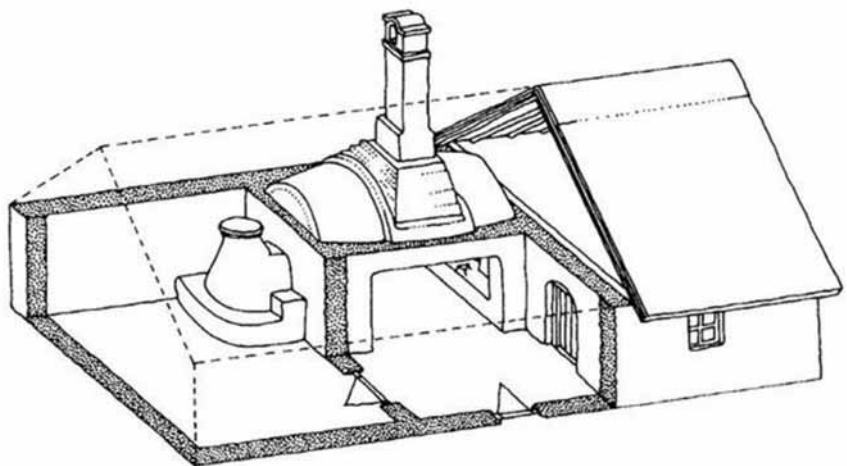
Az emberi leheletszél a néphit szerint ronthat is, gyógyíthat is. A boszorkányperekben tekintélyes helyet foglal el a ráleheléssel való

rontás. „Utollyára ugyan csak belefújta a Fekete Asszony a szájába a gyermeknek, s az után fél fertályig sem élt, mindjárt meg holt a leányka.”

Gyógyító fúvás

A rálehelés, ráfúvás gyakori kísérője a ráolvasásoknak is. A gyógyítók ilyenkor rálehelés közben „elfújják” a betegséget. Nem ritka, hogy a ráolvasások szövege is utal erre, illetve kijelöli a gyógyító fúvás helyét a szövegben: „Elindult a Kis Jézus az ő szamarán, megficamodik az ő szamarának a lába, szent szájával fújogatja, szent kezével tapogatja, csont a csonthó, hús a húshó, vér a vérhöz.” Amikor a csontrakó oda ért, hogy „szent szájával fúvogatja”, ráfújta a kificamodott lábára, és helyre tette a helyéből kiment testrészt.

„Vég Imréné az menyecskének az kifakadozott melljét megtapogatta s reá fútt, mire az az Asszony jobban leött s harmad napra az Templomban ment.” „A vádlott rontotta meg a leánykát, hogy nem tudott beszélni, és ő is gyógyította meg; frissen süttetett

Szabadkémény rajza

kenyeret tett a feje tetejére, háromszor fújta a lánykának a fejére, úgy törte két felé a kenyeret a Leánya feje tetején, és annak utána harmad nap múlva semmi baja nem volt.”

Békés megyében, de másutt is, abban az igyekezetben, hogy a ráfúvás gyógyító ereje fokozható, torokbajok esetében különböző porrá tört anyagokat (cukrot, üveget, békateknőt) fújtak be nádszálon keresztül a beteg torkába. Volt rá eset, hogy a lúdtoll „sípjába” rakott porcukrot fújtak a hályogos beteg szembe.

A ráfúvás és rálehelés másik módja a *füstölés* és a *gőzölés*. Ez eljárás közben a néphit szerint a gyógyító az anyag leheletét-lelkét juttatja a betegbe. A magyar népi gyógyászatban a füstöléssel, gőzöléssel való gyógyításnak se szeri, se száma. A temetéskor leszakított szemfedődarabbal füstölik meg azt, aki fél a halottól. Valamilyen állattól megijedt (és ijedtében görcsösen vonagló) gyereket úgy füstölik meg, hogy az állat szőrét vagy tollát égetik. „Ha megijed a libátul a gyerek, vágni kell a libának három helyen a tollábó, avval megfüstölni. Tátsa rá a száját a füstre.” Forró téglára öntött ecettel gőzölték a hasmenéssel, kék papír füstjével a náthást, kukoricacsutka paraszára szórt beléndekkel a fogfájót. A széllel küldött betegség (pl. az átok) ellen úgy védekeztek, hogy reggel, felkeléskor élő fa taplóján tüzet csiholtak, és háromszor belehelték a füstjét. Ezután nem kapták meg a széllel érkező betegséget. A gyógyító szertartások során az izzó szentet vagy a paraszt szokták vízbe oltani. Vannak, akik

Ráolvasás

úgy tartják, hogy a finn szauna fürdőnek is ez az eredete: tüzes kővel felszabadítani a víz gőzlelkét (a Kalevalában találunk erre utalást).

A betegség átadása a szélnek

Külön csoportba tartoznak a betegséget a szélnek átadó (és ezzel másra átruházó) szertartások. „Szelütés” gyógyításakor a javas a markában tartott öt kenyérgalacsinnal körülkeríti a beteg fejét, miközben ráolvas. Ezután a galacsinokat kidobja az utcára, ahol a szél arrafelé jártában felkapja és elviszi, mert úgy véli, hogy ez neki való áldozat, holott mindez azért történik, hogy másra (emberre vagy állatra) átadódjék a betegség. Hasonló meggondolásból főznek össze kilencféle magot új cserépedényben, amit aztán egy keresztúton vagy más széljárta helyen eldobnak úgy, hogy eltörjön a cserépfazék. Aki belelép, megkapja a betegséget, a betegről meg elmúlik. Az eljárást különösen alkalmasnak tartották hosszan tartó sebek gyógyítására. Sebet, kelést

úgy is lehetett gyógyítani, hogy valamilyen pénzdarabbal körülkerítették, és keresztúton, szigorúan napfelkelte előtt eldobták.

Az ásítás, köpés

A magyar népi orvoslás szerint az ásítás éppúgy ronthat és gyógyíthat, mint az emberi leheletszél. Az ásítózást a betegnél általában rossz jelnek vélték. De a gyógyítónál más volt a jelentése: ha a beteg gyerekekre ráolvasó „tudós” a ráolvasás szövegének mondása közben ásítózni kezd, ez annak a jele, hogy a gyereket megrontották, és most használ az ige. A tatógó-ásítózó táltos magába szívja a betegség „rossz szelét”, kiköpi, majd ráfújja a betegre a gyógyító lélekszelet. Göcsejben az imádkozás után az „imádság nyálával” kenik meg a fájós testrészt. Akinek fáj a nyaka vagy a feje, reggel éhnyállal keni és húzogatja meg. (Vannak kutatók, akikben felmerül, hogy a „kenés”-ként aposztrofált masszírozás is eredetileg a ráköpött nyál szétkenése volt a fájós testrészen.) Általános volt, hogy éhnyállal kenték

meg a fájós kart, a viszkető részt, csömört, köszvényt, fájós szemet, melldagadást, pokolvart.

A BETEGSÉG „KISZÍVÁSA”

Ez a ráfúvás jelentésének a fordítottja volt, a bajt okozó szél, szellem eltávolítása kiszívással. Vannak adatok arról, hogy a köpölyözés is úgy alakult ki, hogy simára reszelt és a hegyes végén kilyukasztott tehénzarvat tettek a beteg részre vagy a páciens hátára, a gyógyító a kis lyukon keresztül kiszívta a levegőt, majd faggyús vattával gyorsan lezárta a nyílást. A „megritkult levegőben megindult a szivárgás”. Ma már nem a gyógyító, hanem a köpölyöző pohár szívja ki a „rossz szelet”. A betegség kiszívása szájjal vagy eszközzel a civilizációval kevéssé érintett néptörzsek között ma is általános eljárás. Afrikai népek között a sámán a végén kilyukasztott szarvat tesz a beteg fülre, és azon keresztül szívja ki a betegséget.

ILLATGYÓGYÁSZAT

A görög pneuma szó egyik jelentése: illat. Az illat ugyanis a tárgyak lelke, nemcsak a füst vagy a gőz. Nem véletlen, hogy a népi gyógyászatban általános az erősen szagos orvosságok használata. Ebből adódik, hogy a vöröshagyma és a fokhagyma számos gyógyító szertartásban szerepel, és a leggyakrabban használt gyógynövények közé tartoznak. A gonosz szellemek, a rosszak, a boszorkányok, rontás, lidércnyomás ellen a széljárta helyekre (ajtóba, ablakba, küszöb alá) fokhagymát tesznek védekezésül, vagy fokhagymával kenik

meg azokat. „Ahuva fokhajmával köröszöt rajzoltak, oda nem mén a gonosz.” Az Ormánságban volt általános az a hiedelem, hogy ahhoz, hogy a házban megszűnjék a boszorkányjárás, a kulcslyukba fokhagymát kell dugni. „Az küszöbre sőt hintettünk, alá fokhagymakoszorút tettünk, a rosszak nem tudtak bemenni attul.” Köztudott volt ugyanis, hogy a fokhagyma és a bazsalikom illatát nem szeretik, nem bírják elviselni a boszorkányok.

EGYÉB KÓROKOK HIEDELME

A NÉPI GYÓGYÁSZATBAN

Jól nyomon követhető az alábbi leírásban egy betegség kóroktanában (és a gyógy módjában is) a különböző népi hiedelmek keveredése. Ha a gyerek nem fejlődik, sír, nyugtalan, tüzes a teste, akkor a szőrőféreg bántja. Ez nyilvánvaló, mert

az ilyen gyerek szőrösebb, mint a társai: „olyan szőrös, mint a kutya”. „Olyan száraz, sovány. Hiába adnak neki enni, nem veszi magát, hústalan.” A beteg „aggik, agg” (töpörödik, megy össze). Az ilyen gyerek *ebagos*, a szőrőféreg megrontotta a vérét. A gyerek az ebagot az anyjától kapja. „Az anyja, mikor hordozta, kutyaéhoz rugdosott, és a kutya visszaugatott rá.” A rúgással felingerelt kutya száját tátja rá, dühös, rossz párját, szelletét ugatással rábocsájtja. Ez a szellet hatol az anyába, és rontja meg a magzatot. (Talán az „ebugatta” szó eredete is innen való.) „Nem szabad a terhesnek kutyaéhoz, macskához rúgni, mert ebagos lesz a gyermek, a szőr annyit nő befelé, mint kifelé, amíg végül megöli a gyermeket.” Szép példája a professzionális és népi gyógyászat elemeinek a hivatalos orvoslásba való be-
szivárgásának *Pápai Páriz Ferenc Pax Corporis*ának ide vonatkozó

A léheletével megrontó kutya

része: „Vagyon olyan nyavalyájok is a gyermekeknek, melyben eleget szopnak, esznek, de még is semmi látattya rajtok nincsen, hanem elszáradnak, erőtlenednek, fognak naponként. Ezt a Magyarok néha Eb Agjának híják. E nyavalya pedig esik a bőr alatt termő szőr-féregtől, mely, mint a szőr-szál, olyan vékony, külömben nem is láthatni meg, hanem a feredőben. E férgek szívják el a tápláló nedvességet (...)” Az ebagos gyereket az egyik gyógymód szerint háromszor a (hideg) kemencébe vetik, vagy más formában végeznek kemencével kapcsolatos gyógyítási aktust. A kemence – éppúgy, mint a szabad kémény – ugyanis széljárta hely, a kemencébe vetés azt jelenti, hogy átadják a kutyaugatás rossz szelét, szelletét a kinti szélnek, hagyja el a gyermeket. Előfordult, hogy olyan vízben fürdetik az ebagos gyereket, amiben előbb kutyafejet főztek, és utána „felkötik valahová” a kifőzött kutyafejet. Mivel ugató kutytól ered a betegség, azért jó ez a fürdő és a fára kötés (áldozat motívum).

Mennykőként tisztelt, elrontott, részben kifűrt kőbalta Kántorjánosiból

GYÓGYÍTÓ TÁRGYAK

Mennykő

A régiek úgy tartották, hogy a mennykő ott keletkezik, ahová a villám odavág. Ezen a villámsújtotta helyen a hetedik évben jön fel a mennykő a föld felszínére, és azt a szerencsést, aki megtalálja, már nem érheti villámcsapás. Másként is gyógyító erejűek a népi orvoslás szerint a természetben talált, mennykőnek nevezett lapos kövek. Szoptató asszony megdagadt mellét (de az állatgyógyításban a tehén dagadt tőgyét és a

ló dagadt csöcsét is) mennykővel dörzsölték meg. Ijedtség ellen a mennykőre öntött vízből kellett inni.

Az etnográfusok megvizsgáltak több ilyen mennykővet, és azt találták, hogy szép számmal vannak közöttük a kőorból, rézkorból származó, többnyire elrontott, félbe hagyott kőszerszámok. A szántó-vető parasztember munkavégzés közben akadt rájuk. A mennykő és a villámsújtotta fa szilánkjára a hiedelmek szerint a vihar szülötte, a szélvihar erejét őrzi. Ha a villámsújtotta fa szilánkjával piszkálják a fájós fogat, a fájdalom megszűnik.

A Zempléni-hegységben van egy sziklakilátó, aminek a neve Nagy Péter-mennykő. Gyógyító erejűnek tartják, még manapság is sokan látogatnak ide valamilyen bajukra gyógyulást keresve.

FORRÁSOK

Oláh Andor: „Új hold, újkirály” – A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Kiadó, 1986.
Vajkai Aurél: Népi gyógyászat. Jó szöveg Kiadó, 2003.
A Google és a Wikipedia megfelelő címszavai

Nagy Péter-mennykő a Zempléni-hegységben